

GELENEĞİN ÇİZGİSİNDE DIVAN ŞİİRİ

Mehmet PEKTAŞ

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkler, Arap ve Fars edebiyatları ile yoğun bir etkileşime girerler. Bu etkileşimin sonucu olarak ilk örneklerini XIII. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız yeni bir edebiyat doğar. Başlıca kaynakları Kur'an, hadis, peygamber kıssaları ve evliya menkıbeleri olan bu edebiyat, kısa sürede kendi mecrasını bulur ve sınırlarını dinin çizdiği güçlü bir gelenek dâhilinde altı yüzyılı aşkın bir süre varlığını sürdürür. Bu edebiyatın kuruluş ve gelişiminde Fars edebiyatı, Türkler için büyük ölçüde model olur. Şairler, belli bir süre İranlı üstatlarını örnek alarak onlara ulaşmaya çalışırlar. Gibb'in ifadesiyle bu dönemde İran, Osmanlıların bir "edebiyat hocası"¹ konumundadır. XVI. yy.'da dilin zengin ifade imkânlarını yakalayan şairler artık üstatlarına erişmişlerdir.²

Tanzimat döneminde *edebiyât-ı kadîme* ve *şi'r-i kudemâ* daha sonraları *Osmanlı edebiyatı*, *klasik Türk edebiyatı*, *eski Türk edebiyatı* olarak isimlendirilen, kimi çevrelerce küçümsenerek³ *havas edebiyatı*, *saray edebiyatı*, *yüksek zümre edebiyatı*, *ümmet çağı edebiyatı* diye anılan bu edebî birikim, halk tarafından daha çok *divan edebiyatı* olarak bilinir.⁴ Divan edebiyatı isimlendirmesinin sebebi şairlerin şiirlerini *divan* denilen kitaplarda toplamalarıdır. "Divan tertibi şair için bir idealdir."⁵ Şairliği meslek edinenlerin yanında padişahlar ve devletin her kademesinde çalışanlar da bu amaca uygun olarak divanlar tertip etmişlerdir.⁶

Divan edebiyatı, kökleri İslamiyet öncesi Arap şiirine kadar uzanan, İslamiyet eliyle yoğrulmuş, Farslar tarafından geliştirilmiş ve Türk ruhuyla zenginleştirilmiş büyük bir geleneğe yaslanır. Divan edebiyatı sahasında kalem oynatan her şair bu geleneğin terbiyesinde yetişir. Sonraki yazımızda ele alacağımız üzere şairler sıkı bir eğitim ve uygulamadan geçtikten sonra gelenek tarafından belirlenmiş olan formlarda, (nazım şekli, kafiye sistemi, ölçü vs.) yine gelenekleşen kelime kadrosuyla ve hatta hayal dünyası içerisinde eserlerini ortaya koyarlar. Şairin yapması gereken ifadeyi inceltmek, sözü daha belîğ söylemeye çalışmaktır. "Şairler şiire konu bakımından yenilikler getiremeyince aynı konuyu daha güzel işleyebilmenin yollarını aramışlar, bunun sonucu olarak da bir kuyumcu titizliğiyle işlenmiş, her kelimesi üzerinde ayrı ayrı durulmuş, mânâca dolgun, fazlalıklardan arınmış şiirler ortaya çıkmıştır."⁷

Tanpınar'ın ifadesiyle "eski şiirimiz bir estetiğin emrinde olan bir üslûptu."⁸ Bu üslubun gereği olarak şairler, şiirlerinde kullanacakları kelime kadrosunu ve neyi neye benzetecekleri bilerek yetişiyorlardı. Şair, elindeki malzeme ile kendinden önce yazılanlardan farklı şiirler ortaya koymakla yükümlüydü. Bunu yaparken de geleneğin sınırları içerisinde kalmak durumundaydı. Fuzuli Farsça divanının önsözünde konuyla ilgili olarak şöyle söyler: "Gazelin hususi bir dili ve belli bir kelime kadrosu vardır. Zaman önceliğinin yardımı sebebi ile öncelikten dem vuran ve tesadüfen (bu öncelik sebebiyle) benden önce gelen şairler hep yüksek kavrayışlı ve engin düşünceli bir tabiata sahip imişler. Bunlar, gazelde kullanılan latif ibareler ve ince anlamlar mahsulünü öylesine toplamışlardır ki, gerçekte başkalarına hiçbir şey bırakmamışlardır. Bir kimse onların bütün sözlerinden ve şiirlerinden haberdar olmalı ki, eserleri, onlarda kendinden önce söylenmiş sözler ve mânâlar bulunması (tevârüd) şâibesizyle değersiz hale gelmesin. Öyle zamanlar olmuştur ki, gece sabahlara dek uykusuzluk zehrini damla damla içerek büyük çabalarla bir mazmunu şiir kalıbına dökmüşüm ve sabah olunca da diğer şairlerle tevârüde düştüğüm endişesiyle yazdıklarımı karalayarak onu kullanmaktan vazgeçmişimdir. Yine öyle zamanlar olmuştur ki, gündüz akşama kadar düşünce denizine dalıp şiir elması ile eşsiz bir (söz) incisi delmişim; görenlerin "Bu mazmun anlaşılmaktan uzaktır ve bu söyleyiş edebiyat çevrelerinde kullanılmaz ve beğenilmez" demeleri üzerine de onu terk etmiş ve yazıya geçirmemişimdir. Ne acayiptir ki, söylenmiş bir söz, evvelce söylenmiştir diye, söylenmemiş bir söz de evvelce söylenmemiş olması sebebiyle şiirde yer almıyor."⁹

Şairden beklenen "geçmişini tekrar etmeden geçmişin devamını sağlamak, daha mükemmel söyleyebilmenin yollarını araştırmak, sözün özüne ulaşabilmenin kurgusunu yapmak, sözü söylerken garabete düşmemek hem şekil hem de anlam bakımından kusursuzluğu yakalamak endişesiyle nazımın sihirli kapılarından içeri girebilme öz yeteneğine sahip olmak, gerçek dünyanın içinde hayali dünyanın kurgusunu yapmaktır."¹⁰ Ali Nihat Tarlan, Divan edebiyatının, medeniyet âlemine büyük bir iftiharla sunabileceğimiz bir sanat mahsulü olduğu söyledikten sonra "Onun için de insan zekâsı, kendi yolunda varabileceği son merhaleye varmıştır denebilir. Bilhassa arûz vezninin dar sahası içine bu kadar çeşitli renkli fikir, his ve heyecanı sığdırmak, tablo üstüne tablo çizmek, hiç de kolay olmasa gerekir."¹¹ der.

Şairlerin uzun emekler sonucu yazdıkları şiirler, dost meclislerinde, edebi muhitlerde okunarak tenkit ediliyordu. Beğenilen şiirler elden ele, dilden dile aktararak imparatorluk coğrafyasını dolaşüyor ve mecmualara geçiriliyordu. Daha sonra da şiirler divanlarda toplanıyordu. Şairler, divanlarını genellikle sanat hayatlarının olgunluk dönemlerinde, ömürlerinin sonuna doğru tertip ederlerdi. Hatta bazı şairlerin ömürleri divanlarını görmeye vefa etmezdi. Birkaç istisna dışında her şairin yalnız bir divanı vardır ve divanlara isim koyma âdeti olmadığı için eserler şairlerin mahlasları ile anılır. Divan-ı Bâkî, Divan-ı Nâbî gibi. Gelenek, diğer pek çok şeyle beraber divanların tertip şeklini de belli kurallara bağlar.

Şairler genellikle bu tertip şeklini göz önüne alarak “mürettep divanlarını” oluştururlar. Divanlarda önce kaside nazım şekliyle yazılan şiirler, daha sonra tarihler, kıt’a-ı kebareler (uzun kıtalar), musammatlar ve gazeller gelir. Gazellerden sonra kıt’a ve rubailer, ebyat (lügaz, muamma, matla, müfret), son olarak da mısralar yer alır. Divanların başında yer alan kasideler de kendi içlerinde belli bir düzene göre sıralanır. Önce Cenab-ı Allah’ı konu edinen tevhit ve münacatlara arkasından Peygamber Efendimiz vasfında yazılan na’tlara, dört halife ve din büyükleri için yazılan şiirlere, padişah, sadrazam ve diğer devlet büyükleri için yazılan şiirlere yer verilir. Gazeller, kafiye ve rediflerinin son harfine göre alfabetik olarak sıralanır. Mürettep bir divanda belli başlı nazım şekilleri ile şiirler yazmak ve her harfle gazel yazmak esastır. “se, tı, ayın, gayın” harfleriyle kafiye bulmak zor olduğundan bu harflerle gazel yazılmaması mazur karşılanmıştır. Görüldüğü üzere bir şairin divan sahibi olması kolay değildir. Dolayısıyla şair için divan sahibi olmak sanatta belli bir yetkinliğin de göstergesidir.

Bazı şairler divan oluşturacak kadar şiir yazamamıştır. Bu şairler, ya sadece sevdikleri tarzda şiir yazmayı tercih edenler ya da divan oluşturamadan vefat edenlerdir. Tam bir divan oluşturamayan şiirlerle “divânçe” denilen eserler meydana getirilir. Edebiyatımıza ölüm nedeniyle divan oluşturamayan Figani (ölm. 1532) ve az şiir yazdığı için divan oluşturamayan Kara Fazlı’nın (ölm. 1563) divançeleri meşhurdur.¹²

Her ne kadar bugünün insanına yabancı gelse de divan şiiri, Osmanlı toplumunda geniş bir okuyucu kitlesine hitap ederdi. Padişahтан müderrise, bürokrattan askere, çiftçiden esnafa her kademedden insanın şiirle uğraşması, edebi zevkin ve kültürel seviyenin ne kadar yüksek olduğunun göstergesiydi. Padişah meclisleri, şehzade sancakları, devlet büyüklerinin konakları, dükkânlar vb. şairlerin toplandıkları birer kültür merkezi halindeydi. Mesela, XVI. yüzyılın önemli şairlerinden Zâtî’nin Bayezid Camii avlusunda açtığı remilci dükkânı şairlerinin uğrak yeridir. Bâki, Yahya Bey ve Fazlî başta olmak buraya gelen genç şairler şiirlerini Zâtî’ye okuyarak onun fikirlerini alırlardı.

Tanzimat’la beraber Osmanlı toplumu yeni bir kültür ve medeniyet dairesinin etkisine girer. Eli kalem tutanların yönü Batı’ya çevrilir ve zaten söyleyeceği her şeyi söylemiş olan divan edebiyatının devri kapanır. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi dediğimiz yaklaşık 90 yıllık süre içerisinde bile eski edebiyatla olan bağlar tamamıyla koparılmış değildir. Aksine divan edebiyatı geleneğine, daha genel anlamda edebiyat geleneğine bağlı olan sanatçılar ölümünden sonra kendisinden bahsettirecek geleceğe kalma yolunda önemli adımlar atmışlardır.

¹ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, terc. Ali Çavuşoğlu, Ankara 1999, s. 31.

² Cemal Kurnaz, “Divan Şiiri Geleneğinden Yararlanma”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, s. 285.

³ Tanzimat döneminden itibaren eski edebiyata, belli bir zümreye hitap etme, taklitçi olma, suni olma gibi eleştiriler yöneltilmektedir. Eski edebiyatı savunanlar tarafından bu eleştirilere cevap verilmesiyle ortaya çeşitli tartışmalar çıkmıştır. Zaman zaman yoğunlaşan bu tartışmalar için bkz. Mehmet Kahraman, *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, İstanbul 1996.

⁴ Bu edebiyatın isimlendirilmesi konusunda bkz. “M. Fatih Köksal, “Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi”, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 11-28.”

⁵ Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul 2005, s. 131.

⁶ Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2005, s. 24.

⁷ Mustafa İsen, “Divan Şiirinde Nazire Geleneği”, *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997, s. 326.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Eski Şiir”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 2005, s. 183.

⁹ M. Nur Doğan, *Fuzûlî’nin Poetikası*, İstanbul 1997, s. 125.

¹⁰ Mehmedin İspir, “Divan Şiiri Karşısında Şairin Durumu”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer 2007, s. 313.

¹¹ Ali Nihat Tarlan “Divân Edebiyatı”, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981, s. 82.

¹² İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 2008, s. 120.

KAYNAKÇA:

Ahmet Hamdi Tanpınar, “Eski Şiir”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 2005, s. 183-184.

Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2005.

Ali Nihat Tarlan, “Divân Edebiyatı”, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981, s. 82-118.

Cemal Kurnaz, “Divan Şiiri Geleneğinden Yararlanma”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, 284-289.

Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul 2005.

E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, terc. Ali Çavuşoğlu, Ankara 1999.

İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 2008.

M. Fatih Köksal, “Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi”, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 11-29.

M. Nur Doğan, *Fuzûlî’nin Poetikası*, İstanbul 1997.

Mehmedin İspir, “Divan Şiiri Karşısında Şairin Durumu”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer 2007, s. 313-321.

Mehmet Kahraman, *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, İstanbul 1996.

Mustafa İsen, “Divan Şiirinde Nazire Geleneği”, *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997, s. 326-331.